

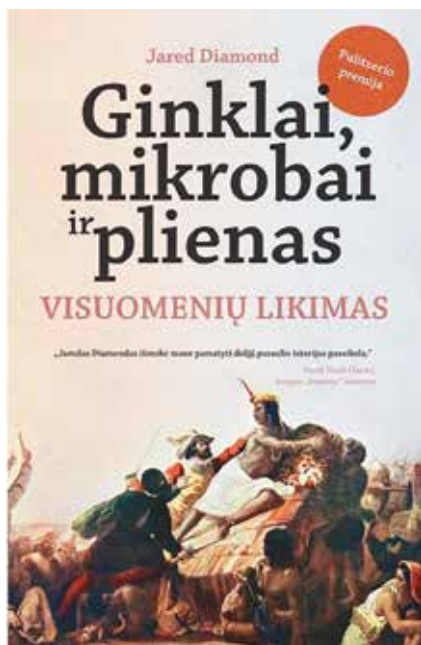
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos viršininko rekomenduojamos knygos

Jared Diamond. *Ginklai, mikrobai ir plienas.*

Vilnius: Alma littera, 2005.

Jaredo Diamondo knyga „Ginklai, mikrobai ir plienas“ yra vienas įtakingiausių ir plačiausiai aptariamų šiuolaikinės istoriografijos ir populiariosios mokslo literatūros kūrinių. Didelė yra ne tik knygos apimtis, bet ir jos reikšmė. Šioje knygoje siekiama atsakyti į vieną fundamentaliausių klausimų žmonijos istorijoje: kodėl skirtingos pasaulio visuomenės vystėsi nevienodai ir kodėl kai ku-

rios jų įgijo technologinį, ekonominį ir karinį pranašumą. Kaip tik dėl pastarojo dėmens aiškinimo knygą tikslinga perskaityti karyba besidominčiam žmogui. Besitikintys Sundzi ar Carlo von Clausewitzo lygio karo mokslo įžvalgų nusivils, nes net karinių konfliktų nagrinėjimas knygoje nėra laikomas pirmaeilio uždaviniu. J. Diamondas atsisako įprastinių rasinių ar kultūrinių paaiškinimų ir vietoj jų siūlo kompleksinius geografinėmis bei aplinkos sąlygomis paremtus atsakymus.

Pagrindinė knygos tezė

J. Diamondas argumentuoja, kad istorinių skirtumų tarp visuomenių priežastys yra ne biologiniai ar intelektiniai žmonių skirtumai, o aplinkos veiksniai. Jo nuomone, pirmiausia geografinės sąlygos nulėmė, kurios visuomenės galėjo anksčiau pradėti žemdirbystę, prijaukinti gyvulius, sukurti technologijas ir išvystyti sudėtingas socialines struktūras. Būtent šie veiksniai – ginklai, mikrobai ir plienas – tapo pagrindiniais įrankiais, leidusiais kai kurioms civilizacijoms dominuoti kitų atžvilgiu.

Knygos pavadinimas simbolizuoja tris svarbiausius dominavimo instrumentus: **ginklai** reiškia karinę technologiją ir organizaciją, **mikrobai** – ligas, kurios dažnai sunaikindavo vietines populiacijas, o **plienas** – technologinę ir pramoninę pranašumą. J. Diamondas teigia, kad šie veiksniai atsirado ne atsitiktinai, o buvo nulemti ilgalaikių aplinkos ir geografinių procesų.

Žemdirbystės revoliucijos svarba

Vienas svarbiausių knygos argumentų yra tai, kad žemdirbystės atsiradimas buvo esminis lūžis žmonijos istorijoje. J. Diamondas detaliai analizuoja, kodėl žemdirbystė pirmiausia išsivystė tam tikruose regionuose, ypač Derlingojo pusmėnulio kraštuose – Artimuosiuose Rytuose. Šiuose regionuose augo lengvai suktūrinami javai, tokie kaip kviečiai ir miežiai, taip pat buvo daug gyvūnų rūšių, tinkamų prijaukinti.

Žemdirbystė leido žmonėms kaupti maisto atsargas, didinti gyventojų skaičių ir kurti sudėtingesnes socialines struktūras. Tai savo ruožtu skatino technologinę pažangą, darbo specializaciją ir politinių institucijų formavimąsi. J. Diamondas pabrėžia, kad visuomenės, kurios anksti perėjo prie žemdirbystės, įgijo milžinišką pranašumą prieš tas, kurios ilgiau išliko medžiotojų ir rankiotųjų stadijoje. Žemdirbystė sukūrė materialinę pagrindą organizuotam karui, kuris ilgainiui tapo vienu svarbiausių civilizacijų konkurencijos įrankių.

Būtent žemdirbystės sukurta perteklinė produkcija tapo karo prielaida. Medžiotojų ir rankiotųjų visuomenės paprastai neturėjo nei išteklių, nei organizacinių galimybių išlaikyti nuolatinę kariuo-

menę, o žemdirbių visuomenės galėjo:

- išmaitinti profesionalius karius,
- kaupti atsargas karo laikotarpiams,
- finansuoti ginklų gamybą,
- išlaikyti valdžios struktūras, organizuojančias karo veiksmus.

Taigi žemdirbystė pavertė karą ne atsitiktiniu susidūrimu, o planuojama ir strategiškai organizuojama veikla.

Didėjantis gyventojų skaičius taip pat turėjo tiesioginę įtaką karybai. Tankiau apgyvendintos teritorijos galėjo mobilizuoti didesnes kariuomenes, o tai suteikė lemiamą pranašumą konfliktuose. Be to, visuomenėms tampant vis sudėtingesnėms, atsirado socialinė diferenciacija – dalis gyventojų galėjo specializuotis karybos srityje. Taip formavosi profesionalūs kariai, karo vadai ir strategai.

Gyvulių prijaukinimas ir mikrobų vaidmuo

Kitas svarbus knygoje nagrinėjamas aspektas yra gyvulių prijaukinimo reikšmė. Gyvulių prijaukinimas turėjo dar gilesnę įtaką karybai. J. Diamondas aiškina, kad Eurazijoje buvo daug didelių žinduolių, tinkamų prijaukinti, pavyzdžiui: karvių, arklių, avių ir ožkų. Tuo metu kituose žemynuose tokių gyvūnų buvo gerokai mažiau. Mums svarbiausias yra arklio prijaukinimas. Arklio panaudojimas karyboje tapo revoliuciniu pokyčiu:

- atsirado kavalerija, suteikusi mobilumo ir greičio,
- buvo galima efektyviau vykdyti žvalgybą,
- padidėjo kariuomenės manevringumas ir strateginis lankstumas.

Be to, gyvuliai galėjo būti naudojami logistikai – jie gabeno maistą, ginklus ir kitus išteklius, leidžiančius vykdyti ilgas karines kampanijas.

Tačiau vienas paradoksaliausių J. Diamondo argumentų yra susijęs su mikrobais. Gyvulių prijaukinimas sukūrė sąlygas perduoti ligas iš gyvūno žmogui. Tokios ligos, kaip raupai ar tymai, ilgainiui tapo Eurazijos visuomenių „nematomu ginklu“, nes pamažu Eurazijos gyventojai įgijo joms imunitetą. Kai europiečiai įžengė į Ameriką, jie perdavė šias ligas vietiniams gyventojams. Vietinės populiacijos neturėjo imuniteto, todėl epidemijos Naujajame pasaulyje

išplito katastrofišku mastu. Iš esmės ligos sunaikino didžiąją dalį vietinių gyventojų dar prieš prasidedant didelio masto kariniams susidūrimams.

Šiame kontekste mikrobai tampa savotiška neplanuoto biologinio karo forma. J. Diamondas pabrėžia, kad europiečių dominavimą lėmė ne vien technologinis ar organizacinis pranašumas, bet ir šis „atsitiktinis biologinis ginklas“.

Geografijos įtaka civilizacijų plėtrai

Šis argumentas yra vienas iš originaliausių J. Diamondo teorijos aspektų, kuriuo parodoma fizinės geografijos ilgalaikė įtaka istoriniams procesams. Knygos autorius ypatingą dėmesį skiria geografijos vaidmeniui. Jis teigia, kad Eurazijos žemyno orientacijos ašis, einanti iš rytų į vakarus, leido lengviau plisti augalams, gyvūnams ir technologijoms. Kadangi klimato sąlygos panašiose platumose yra panašios, žemdirbystės naujovės galėjo greitai plisti dideliais atstumais. Karybos vystymuisi įtaką turėjo:

- metalurgijos žinių plitimas tarp regionų,
- ginklų technologijų tobulėjimas esant kultūriniais kontaktams,
- karinių metodų perėmimas ir adaptavimas.

Kituose žemynuose – Afrikoje ar Amerikoje – vyraujanti kryptis yra iš šiaurės į pietus, todėl klimato skirtumai trukdė žemdirbystės ir technologijų sklaidai. Dėl to daugelis visuomenių liko izoliuotos ir negalėjo taip greitai perimti naujų karinių technologijų.

Šis skirtumas turėjo tiesioginių padarinių karinei pusiausvyrai. Eurazijos civilizacijos ne tik greičiau kūrė ginklus, bet ir nuolat juos tobulino dėl konkurencijos su kaimynais. Tai sukūrė nuolatinę „ginklavimo spiralę“, kuri skatino inovacijas.

Technologijų ir politinių struktūrų raida

Knygoje taip pat nagrinėjama, kaip technologijos ir politinės struktūros vystėsi skirtingose visuomenėse. J. Diamondas teigia, kad didesnės, tankiau apgyvendintos visuomenės turėjo daugiau inovacijų ir technologinės pažangos galimybių. Ši technologinė pažanga ir politinių struktūrų raida buvo glaudžiai susijusios su

karyba, nes pažangi visuomenė dažniau sukurdamo centralizuotas valdžios sistemas, kurios galėjo koordinuoti didelius projektus, pavyzdžiui, infrastruktūros statybą ar karines kampanijas. J. Diamondas pabrėžia, kad tik didelės centralizuotos valstybės galėjo:

- rinkti milžiniškas kariuomenes,
- koordinuoti sudėtingas karines operacijas,
- kurti būtiną infrastruktūrą (kelius, tvirtoves),
- standartizuoti ginkluotę ir karinį mokymą.

Rašto atsiradimas taip pat buvo svarbus veiksnys, leidęs kaupti ir perduoti informaciją. J. Diamondas pabrėžia, kad raštas dažniausiai atsirasdavo ten, kur buvo sudėtingos administracinės struktūros ir poreikis tvarkyti didelius informacijos kiekius. Be karinių išteklių ir kariuomenės sudėties registravimo, strategijų ir karinių kampanijų planavimo, karinių instrukcijų perdavimo palengvinimo, raštas leido formuoti karinei tradicijai – žinios apie ankstesnius karus galėjo būti perduodamos iš kartos į kartą. Tai suteikė didžiulį pranašumą prieš visuomenes, kurios tokios sistemos neturėjo.

Knygos stipriosios ypatybės

Viena didžiausių knygos „Ginklai, mikrobai ir plienas“ stiprybių yra jos tarpdisciplininis pobūdis. J. Diamondas sujungia istoriją, geografiją, biologiją, antropologiją ir net lingvistiką, kad pateiktų išsamų ir nuoseklų pasaulio istorijos paaiškinimą. Tokia sintezė leidžia skaitytojui pažvelgti į karą ne kaip į izoliuotą reiškinį, o kaip į platesnių procesų rezultatą, kai karinė galia kyla iš palankiai susiklosčiusių materialinių ir ekologinių sąlygų. Tai leidžia suprasti, kodėl vienos visuomenės turėjo galingas kariuomenes, o kitos – ne. Knyga taip pat paneigia supaprastintus paaiškinimus, esą vienos tautos buvo „karingesnės“ ar „pranašesnės“. Knygai taip pat būdingas aiškus ir įtraukiantis stilius. Nagrinėjamas sudėtingas temas J. Diamondas geba paaiškinti suprantamais žodžiais, pateikdamas daug konkrečių pavyzdžių.

Dar viena svarbi knygos ypatybė yra autoriaus pastanga paneigti rasistines ar eurocentristines teorijas. J. Diamondas aiškiai parodo, kad civilizacijų skirtumai susiję ne su žmonių intelektiniais gebėjimais, o yra istorinių ir aplinkos veiksnių rezultatas.

Knygos kritika karybos aspektu

Nepaisant didelio populiarumo, knyga sulaukė ir nemažai kritikos. Vienas dažniausių priekaištų – pernelyg didelis determinizmas. Kritikai teigia, kad J. Diamondas per daug supaprastina istoriją, pernelyg pabrėždamas geografinius veiksnius ir nepakankamai atsižvelgdamas į kultūrinius, politinius ir individualius sprendimus. Knygos autorius pernelyg sumenkina žmogaus veiksnį kare. Nagrinėjamuose pavyzdžiuose tokie aspektai, kaip strategija, lyderystė, kultūrinės vertybės ir moralė, dažnai lieka antrajame plane. Istorijoje yra daug pavyzdžių, kai mažesnės ar technologiškai silpnesnės jėgos laimėjo dėl geresnės taktikos ar vadovavimo. Be to, ne visus karinius procesus galima paaiškinti vien geografija ar biologija. Politiniai sprendimai ir atsitiktinumai taip pat dažnai lemia karų baigtį.

Kai kurie istorikai taip pat kritikuoja faktų interpretaciją ir tam tikrų regionų istorijos supaprastinimą. Pavyzdžiui, Afrikos ar Amerikos civilizacijos kartais vaizduojamos pernelyg schematiškai, neatsižvelgiant į jų vidinę įvairovę ir sudėtingumą. Be to, kai kurie argumentai laikomi spekuliatyviais, nes J. Diamondas dažnai remiasi ilgalaikėmis tendencijomis ir hipotetiniais scenarijais, kurie ne visada gali būti pagrįsti konkrečiais įrodymais.

Išvada

Jaredo Diamondo knyga „Ginklai, mikrobai ir plienas“ yra ambicingas ir provokuojantis bandymas paaiškinti pasaulio istorijos raidą. Nors kai kurie jo argumentai gali būti ginčytini ar pernelyg supaprastinti, knyga neabejotinai plečia skaitytojo akiratį ir skatina kritinį mąstymą. Tai kūrinys, kuris ne tik informuoja, bet ir kelia klausimus, o būtent tai ir yra geros mokslo populiarinimo literatūros požymis.

Galima teigti, kad ši knyga yra būtinas skaitinys visiems, besidomintiems istorija, geografija ar žmonijos raida. Ji siūlo naują požiūrį į senus klausimus ir parodo mūsų dabartinį pasaulį kaip sudėtingą tarpusavyje susijusių procesų rezultatą.

**Michael Schuman. *Supervalstybė grįžta.
Pasaulio istorija pagal Kiniją.***
Vilnius: Kitos knygos, 2022.

Michael Schuman

Michaelio Schumano knyga „Supervalstybė grįžta. Pasaulio istorija pagal Kiniją“ siūlo alternatyvų pasaulio istorijos pasakojimą – tokį, kuriame Kinija yra ne periferinė veikėja, o vienas iš pagrindinių istorijos centrų. Autorius meta iššūkį įprastai vakarietiškai istorijos interpretacijai, kurioje modernioji civilizacija, ekonominė pažanga ir globalizacija laikomos pirmiausia Europos, o tik paskui JAV nuopelnu. M. Schumanas teigia, kad Kinija ilgą laiką buvo viena pažangiausių ir įtakingiausių pasaulio valstybių, o jos dabartinis iškilimas nėra naujas reiškinys – tai veikiau sugrįžimas į istorinę normą. Pagrindinė knygos tezė tokia: Kinijos dominavimas pasaulyje buvo nutrauktas tik palyginti trumpam laikotarpiui (apie XIX–XX a.), o šiandieninė Kinijos galia yra natūrali jos ilgos civilizacinės raidos tąsa.

Taigi, autorius siekia parodyti, kad pasaulio istorija be Kinijos vaidmens būtų nesuprantama. Knyga kviečia pažvelgti į pasaulio istoriją iš neįprastos perspektyvos. Ji parodo, kad Kinijos iškilimas XXI amžiuje nėra revoliucinis lūžis, o veikiau istorinės normos atkūrimas po laikino nuosmukio.

Autorius įtikinamai argumentuoja, kad, norint suprasti šią šiąandieninę geopolitiką, būtina atsisakyti tik vakarietiško požiūrio ir pripažinti Kinijos civilizacijos gilumą bei istorinį vaidmenį. Knyga skatina permąstyti globalios galios sampratą ir suvokti, kad pasaulio istorija niekada nebuvo vienos civilizacijos pasakojimas.

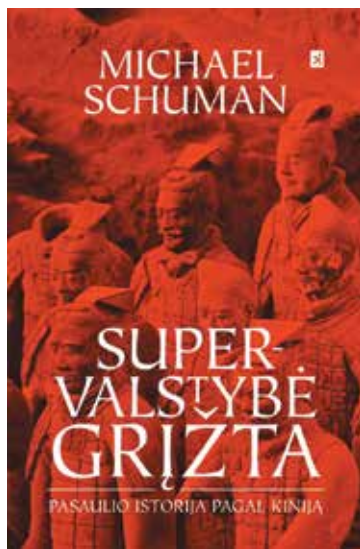
M. Schumanas pradeda nuo Senovės Kinijos, kuri jau prieš kelis tūkstančius metų turėjo sudėtingą administracinę sistemą, išvystytas technologijas ir aukštą kultūros lygį. Kinijos imperijos laikotarpiu, ypač valdant tokioms dinastijoms, kaip Tangų ir Sungų dinastijos, šalis buvo viena pažangiausių pasaulyje.

Sungų dinastijos laikotarpiu Kinija išsiskyrė technologiniais ir ekonominiais pasiekimais: čia buvo naudojamas popierius, kompasas, parakas, spausdinamos knygos. Autorius pabrėžia, kad daugelis naujovių, kurios vėliau paskatino Europos pažangą, iš pradžių buvo sukurtos ar išstobulintos Kinijoje. Be to, Kinija turėjo išplėtotą prekybos tinklą, miestų kultūrą, efektyvią biurokratiją ir pažangią žemės ūkio sistemą. M. Schumanas argumentuoja, kad tuo metu Europa dar buvo politiškai susiskaldžiusi ir ekonomiškai atsilikusi. Todėl pasaulio ekonomikos centras ilgą laiką buvo Azijoje, ypač Kinijoje.

Autorius daug dėmesio skiria Kinijos santykiams su kaimynais ir platesniu pasauliu. Jis aptaria Šilko kelią kaip svarbią prekybos ir kultūrinių mainų arteriją, jungusią Kiniją su Vidurine Azija, Artimaisiais Rytai ir Europa. Kinijos prekės: šilkas, porcelianas, arbata – buvo itin vertinamos.

Svarbi knygos dalis – Kinijos diplomatijos ir pasaulio suvokimo analizė. Tradiciškai Kinija save laikė „Vidurio karalyste“ – civilizacijos centru, o aplinkines tautas – periferinėmis. Ši pasaulėžiūra formavo jos santykius su kitomis valstybėmis ir lėmė ypatingą duoklės (tributarinę) sistemą, kurioje aplinkinės šalys pripažino Kinijos viršenybę mainais į prekybos privilegijas ir politinę apsaugą. Autorius pabrėžia, kad ši sistema nebuvo tik dominavimo forma – ji užtikrino stabilumą regione ir skatino prekybą.

XIX amžiuje situacija iš esmės pasikeitė. Pramonės revoliucija

Europoje suteikė Vakarų valstybėms technologinį ir karinį pranašumą. Kinija, kuri ilgą laiką buvo pasaulio ekonomikos centras, susidūrė su naujo tipo geopolitiniais iššūkiais. Ypač reikšmingi buvo Opijaus karai tarp Kinijos ir Didžiosios Britanijos. Šie konfliktai parodė Kinijos karinį silpnumą ir lėmė nelygiaverčių sutarčių laikotarpį, kai užsienio valstybės įgijo privilegijų Kinijos teritorijoje. Šis laikotarpis Kinijos istorinėje atmintyje vadinamas „Pažeminimo šimtmečiu“. M. Schumanas teigia, kad būtent šis laikotarpis suformavo šiuolaikinės Kinijos politinį mentalitetą – siekį atkurti nacionalinį orumą, suverenitetą ir pasaulinį statusą. Tai paaiškina dabartinės Kinijos vadovybės jautrumą teritoriniams klausimams ir užsienio kišimuisi. XX amžiuje Kinija išgyveno didžiules transformacijas – nuo imperijos žlugimo iki pilietinio karo ir komunistinės valstybės įkūrimo 1949 metais. M. Schumanas aptaria, kaip politiniai sukrėtimai, reformos ir ideologiniai eksperimentai paveikė šalies raidą. Nors maoizmo laikotarpis atnešė daug sukrėtimų, tikrasis ekonominis lūžis įvyko pradėjus reformas XX a. pabaigoje, kai Kinija ėmėsi rinkos ekonomikos elementų ir integravosi į pasaulinę prekybos sistemą. Šis laikotarpis pažymėtas sparčiu ekonomikos augimu, urbanizacija ir tapimu viena svarbiausių pasaulio ekonomikų.

Autorius teigia, kad Kinijos iškilimas XXI amžiuje nėra atsitiktinumas ar tik globalizacijos rezultatas – tai istorinės trajektorijos tęsinys. M. Schumanas siekia pakeisti skaitytojo požiūrį į pasaulio istoriją. Jis rodo, kad Vakarų dominavimas pasaulyje apima gana trumpą istorinį laikotarpį. Ilgesnėje perspektyvoje Kinija buvo viena iš svarbiausių ekonominių, kultūrinių ir politinių jėgų.

Autorius taip pat pabrėžia, kad norint suprasti šiuolaikinę Kiniją – jos ambicijas, užsienio politiką, nacionalizmą – būtina suvokti jos istorinę patirtį. Kinijos lyderiai savo veiksmus dažnai grindžia istorinėmis paralelėmis ir civilizaciniu tęstinumu.

Knyga parašyta publicistiniu stiliumi, lengvai suprantamu platesnei auditorijai. M. Schumanas sugeba sudėtingus istorinius procesus pateikti aiškiai ir įtaigiai. Knyga „Supervalstybė grįžta. Pasaulio istorija pagal Kiniją“ yra vertingas indėlis į diskusiją apie pasaulio galios balansą ir istorijos interpretaciją.